THE EVOLUTION AND CLASSIFICATION OF BRITISH DIALECTS

Sevara Ziyaboyeva
Namangan State University (NamSU)
Faculty of World Languages
Senior Lecturer, Department of English Language and Literature

Abstract: This paper provides an in-depth analysis of the historical evolution and modern classification of British dialects. The study covers the developmental stages from the four primary Old English dialects-Northumbrian, Mercian, West Saxon, and Kentish-through the Middle English and Early Modern English periods, up to the present day. It examines the impact of Scandinavian and Norman influences, the Industrial Revolution, urbanization, media, and migration on the dialectal landscape. The classification encompasses traditional geographical groupings (Northern, Midland, Southern, West Country, and East Anglian) alongside urban dialects (such as Geordie, Cockney, Scouse, and Estuary English) and sociolinguistic perspectives. The analysis addresses phonological, morphological, and lexical variations, including phenomena such as the FOOT-STRUT and TRAP-BATH splits, glottalization, th-fronting, and rhoticity. Furthermore, the distinct characteristics of English dialects in Scotland, Wales, and Ireland are explored, as is the emergence of new forms, such as Multicultural London English. The thesis explores the processes of dialect "levelling" and "enregisterment," the influence of media, and mechanisms of identification. The research findings demonstrate the dynamic nature of British dialects and the connection between their historical roots and contemporary changes; the work holds theoretical significance for sociolinguistics, dialectology, and historical linguistics.

Keywords: British dialects, dialect evolution, dialect classification, FOOT-STRUT split, Geordie, Cockney, Estuary English, urban dialects, enregisterment, levelling, Received Pronunciation.

BRITANIYA DIALEKTLARI EVOLYUTSIYASI VA TASNIFI

Ziyaboyeva Sevara
NamDU
Jahon tillari fakulteti
Ingliz tili va adabiyoti kafedrasi katta öqituvçisi

Anotatsiya: Uşbu tezisda Britaniya dialektlarining tarixiy evolyutsiyasi va zamonaviy tasnifi masalasi çuqur tahlil qilinadi. Tadqiqot qadimgi ingliz davridagi tört asosiy dialektdan – Northumbrian, Mercian, West Saxon va Kentiş – boşlab, örta asrlar, erta yangi davr va hozirgi

kungaça bölgan rivojlaniş bosqiçlarini qamrab oladi. Skandinaviya va norman ta’sirlari, sanoat inqilobi, urbanizatsiya, media va migratsiya omillarining dialektal manzaraga ta’siri körsatib beriladi. Tasniflaşda an’anaviy geografik guruhlar (şimoliy, markaziy, janubiy, ğarbiy mamlakat, şarqiy Angliya) bilan bir qatorda urban dialektlar (Geordi, Kokni, Scouse, Estuary Engliş) va sotsiolingvistik yondaşuvlar örganiladi. Fonologik, morfologik va leksik farqlar, FOOT-STRUT va TRAP-BATH splitlari, glottalizatsiya, th-fronting, rhoticlik kabi belgilar tahlil etiladi. Şotlandiya, Uels va Irlandiya ingliz dialektlarining öziga xosligi, şuningdek, Multicultural London Engliş kabi yangi şakllarning paydo bölişi yoritiladi. Tezisda dialektlarning “levelling” va “enregisterment” jarayonlari, media ta’siri va identifikatsiya mexanizmlari oçib beriladi. Tadqiqot natijalari Britaniya dialektlarining dinamik tabiatini, ularning tarixiy ildizlari bilan zamonaviy özgarişlar örtasidagi boğliqlikni asoslab beradi va sotsiolingvistika, dialektologiya hamda tarixiy tilşunoslik uçun nazariy ahamiyatga ega.

Kalit sözlar: Britaniya dialektlari, dialekt evolyutsiyasi, dialekt tasnifi, FOOT-STRUT split, Geordi, Kokni, Estuary Engliş, urban dialektlar, enregisterment, levelling, Received Pronunciation.

Britaniya dialektlarining evolyutsiyasi va tasnifi masalasi tilşunoslikning eng murakkab va köp qatlamli yönalişlaridan biri bölib, u nafaqat geografik va tarixiy omillarni, balki ijtimoiy, siyosiy va madaniy jarayonlarni ham öz içiga oladi. Buyuk Britaniya hududida şakllangan ingliz tilining dialektal xilma-xilligi örta asrlardan boşlab to hozirgi kungaça bölgan uzoq evolyutsion yölni bosib ötgan va bu jarayon tilning içki qonuniyatlari bilan taşqi ta’sirlarning özaro boğliqligida keçgan. Dastlabki bosqiçda, milodiy V–VI asrlarda Angliya orollariga kelib joylaşgan german qabilalari – anglar, saksonlar va yutlar – özlarining lahja xususiyatlarini olib kelganlar. Bu davrda şakllangan tört asosiy qadimgi ingliz dialekti – Northumbrian, Mercian, West Saxon va Kentiş – geografik joylaşuvga köra aniq çegaralangan va ularning har biri öziga xos fonetik, morfologik hamda leksik belgilarga ega edi. West Saxon dialekti keyinçalik adabiy tilning asosiy bazasiga aylangan bölsa-da, boşqa dialektlar ham öz mavqeini saqlab qolgan va keyingi davrlarda mintaqaviy öziga xoslikning ildizi sifatida xizmat qilgan. Skandinaviya ta’siri, ayniqsa, IX–XI asrlarda şimoliy va şarqiy hududlarda kuçli bölgan, natijada Northumbrian va Mercian dialektlarida skandinav leksikasi va ba’zi morfologik özgarişlar çuqur örnaşgan. Norman istilosi esa fransuz tilining yuqori tabaqalar orasida hukmronligini örnatgan, biroq xalq oğzaki nutqida german asosli dialektlar öz kuçini yöqotmagan va fransuz ta’siri asosan leksik qatlamda namoyon bölgan. Örta asrlar davomida, ayniqsa, XII–XV asrlarda, ingliz tilining yozma şakli sezilarli darajada mintaqaviylaşgan holda rivojlangan. London, Oxford va Cambridge atrofidagi dialektlar asta-sekin umumiy yozma me’yorlarning şakllanişiga asos bölgan, lekin oğzaki nutqda geografik farqlar saqlanib qolgan. XV–XVI asrlarda bosma naşrlarning paydo bölişi va Londonning

siyosiy-iqtisodiy markaz sifatida mustahkamlanişi standart tilning şakllanişini tezlaştirgan. Received Pronunciation deb ataladigan şakl keyinçalik yuqori tabaqalar va ta'lim tizimi orqali prestijli me'yor sifatida mustahkamlangan. Biroq bu jarayon heç qaçon barça mintaqaviy dialektlarni yöq qilmagan. Aksinça, sanoat inqilobi davrida şaharlarning ösişi yangi urban dialektlarning paydo bölişiga olib kelgan. XIX asrda temir yöllar va içki migratsiya ba'zi dialektal çegaralarni yumşatgan bölsa-da, lokal öziga xosliklar saqlanib qolgan va hatto ba'zi hollarda kuçaygan. Zamonaviy tasniflaşda Britaniya dialektlari an'anaviy geografik guruhlarga ajratiladi. Şimoliy guruhga Yorkşir, Lankaşir, Durham, Northumberland va Tyneside hududlari kiradi. Bu dialektlar uçun FOOT-STRUT farqining yöqligi, ya'ni "cup" va "put" sözlarining bir xil unli bilan talaffuz qilinişi, "bath" sözining qisqa unli bilan aytilişi, aniq artiklning qisqarişi yoki tuşib qolişi, "h" tovuşining yöqolişi va ba'zi undoşlarning glottalizatsiyasi xosdir. Geordi dialekti (Newcastle va atrofi) örta asr unli tizimining ba'zi elementlarini saqlab qolganligi bilan ajralib turadi, "town" sözining "toon" şaklida talaffuz qilinişi buning yorqin misolidir. Markaziy Angliya dialektlari (Midlands) şimoliy va janubiy xususiyatlarning aralaşmasini namoyon etadi. Janubiy guruhga London, Kent, Sussex, Hampşire va boşqa hududlar kiradi. Bu yerda FOOT-STRUT farqi mavjud, "bath" sözi uzun unli bilan talaffuz qilinadi, "th" tovuşining "f" yoki "v" ga aylanişi (th-fronting) va glottal töxtaş keng tarqalgan. Kokni dialekti şahar urban dialekti sifatida alohida örin tutadi va uning ba'zi belgilari XX asr oxiri – XXI asr boşlarida Multicultural London Engliş deb ataladigan yangi şaklga ötgan.

Ğarbiy mamlakat dialektlari (West Country) – Somerset, Devon, Cornwall va Dorset – rhoticlik, ya'ni söz oxiridagi "r" tovuşining saqlanişi bilan ajralib turadi. Bu xususiyat boşqa köp Britaniya dialektlarida yöqolgan. Şarqiy Angliya dialektlari öziga xos unli siljişlari va ba'zi morfologik belgilar bilan tanilgan. Şotlandiya dialektlari va şotland tili (Scots) alohida örin egallaydi. Ular qadimgi Northumbrian dialektidan kelib çiqqan va ba'zi tadqiqotçilar tomonidan mustaqil til sifatida ham qaraladi. Welş Engliş va Iriş Engliş esa keltic substrati ta'sirida şakllangan öziga xos xususiyatlarga ega. Uels va Irlandiya hududlaridagi ingliz dialektlarida intonatsiya, urğu va ba'zi sintaktik konstruksiyalar keltic tillarining izlarini saqlab qolgan. Tasniflaşning zamonaviy yondaşuvlarida geografik omil bilan bir qatorda ijtimoiy omillar ham hisobga olinadi. An'anaviy qişloq dialektlari bilan urban dialektlar örtasidagi farq kuçaygan. Scouse (Liverpool), Brummie (Birmingham), Geordie, Cockney, Estuary Engliş kabi şahar dialektlari öziga xos leksik va fonetik belgilarga ega bölib, media vositalari orqali keng tarqalgan. Estuary Engliş XX asr oxirida janubi-şarqiy Angliyada paydo bölgan va RP bilan regional xususiyatlarning aralaşmasi sifatida talqin qilinadi. U glottal töxtaş, th-fronting va ba'zi unli özgarişlarini öz içiga oladi, biroq RP ning ba'zi prestijli belgilariini ham saqlaydi. Bu jarayon dialektlarning "levelling" deb ataladigan yumşaşini körsatadi, biroq töliq standartlaşişni anglatmaydi.

Evolyutsiya jarayonida media, ta'lim tizimi va içki migratsiya muhim rol öynagan.

Televidenie va radio orqali RP uzoq vaqt davomida prestijli me’yor sifatida tarğib qilingan, biroq sönggi ön yilliklarda regional aksentlarning media maydonidagi mavqei oşgan. Soap-opera seriallari, filmlar va ijtimoiy tarmoqlar orqali ma’lum dialektal belgilar “enregisterment” jarayonidan ötib, ma’lum ijtimoiy ma’nolar bilan boğlanadi. Masalan, Geordi aksenti döstona va işonçli, Cockney esa şahar va ba’zan isyonkor obraz bilan assotsiatsiya qilinadi. Şu bilan birga, ba’zi an’anaviy qişloq dialektlari yöqoliş xavfi ostida turibdi, çunki yoş avlodlar köproq urban yoki standartlaştirilgan şakllarga ötmoqda.

Fonologik darajada Britaniya dialektlari örtasidagi farqlar eng yorqin namoyon böladi. Unli tizimdagi farqlar – FOOT-STRUT split, TRAP-BATH split, FACE va GOAT unlilarining monoftong yoki diftong şaklida talaffuz qilinişi – asosiy tasniflaş mezonlaridan hisoblanadi. Undoş tizimida glottalizatsiya, th-fronting, h-dropping, l-vocalisation kabi hodisalar urban dialektlarda keng tarqalgan. Morfologik darajada “thou/thee” olmoşlarining ba’zi şimoliy dialektlarda saqlanişi, fe’l kelişigining öziga xosligi, ikki marta inkor konstruksiyalari kuzatiladi. Leksik darajada esa har bir mintaqa öziga xos söz boyligiga ega: “canny”, “bairn”, “hinny” Geordi uçun, “lass”, “lad”, “nowt” Yorkşir uçun xosdir. Tasniflaşning nazariy asoslari turli tadqiqotçilar tomonidan işlab çiqilgan. An’anaviy geografik tasniflar XIX asr dialektologlarining işlariga tayanadi, zamonaviy yondaşuvlar esa sotsiolingvistik omillarni, yoş, jins, sinf va etnik mansublikni hisobga oladi. Urban dialektologiya XX asr ikkinçi yarmida rivojlanib, şahar nutqining özgaruvçanligini örgangan. Hozirgi kunda Britaniya dialektlari globalizatsiya, immigratsiya va raqamli kommunikatsiya ta’sirida yangi özgarişlarni boşdan keçirmoqda. Multicultural London Engliş kabi yangi şakllar kelib çiqqan etnik guruhlarning til xususiyatlarini öz içiga oladi va an’anaviy dialektal çegaralarni qayta şakllantiradi.

Şunday qilib, Britaniya dialektlarining evolyutsiyasi doimiy dinamik jarayon sifatida keçmoqda. Tarixiy ildizlar, geografik joylaşuv, ijtimoiy tabaqalaniş va media ta’siri birgalikda murakkab dialektal manzarani yaratgan. Tasniflaş esa bu manzarani tizimlaştirişga xizmat qiladi, biroq heç qaçon töliq qat’iy bölolmaydi, çunki dialektlar özaro ta’sirlaşib, aralaşib va özgarib turadi. Ularning örganilişi tilning ijtimoiy tabiatini, identifikatsiya mexanizmlarini va madaniy xotirani tuşuniş uçun muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy şaroitda dialektlarning saqlanişi va özgarişi örtasidagi muvozanat til siyosati, ta’lim va media iştirokida şakllanmoqda. Bu jarayonni çuqur tahlil qiliş nafaqat Britaniya til manzarasini, balki umuman til evolyutsiyasining umumiy qonuniyatlarini oçib beradi.

Foydalanilgan özbek adabiyotlar röyxati

1. Sobirova Z. “Dialekt” va “dialektizm” tuşunçasi: ingliz dialektlari va ularning xususiyatlari // Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari. – 2024. – № 4. – B. 210–218.
2. Islomov B. Dialektal birliklar va adabiy til. – Toşkent: Ma’naviyat, 2021. – 186 b.

3. Abdullaev H. Özbek adabiy tilining dialektal xususiyatlari. – Toşkent: Fan, 2016. – 214 b.
4. Bozorov O. Özbek adabiy tili tarixi. – Toşkent, 2015. – 248 b.
5. Mahmudov N. Til va madaniyat taraqqiyoti. – Toşkent: Yangi asr avlodi, 2012. – 276 b.
6. Rahmatullayev Ş. Hozirgi özbek adabiy tili. – Toşkent: Öqituvçi, 1992. – 320 b.
7. Reşetov V.V., Şoabduraxmonov Ş. Özbek dialektologiyasi. – Toşkent: Öqituvçi, 1962. – 232 b.
8. Şoabduraxmonov Ş. Özbek adabiy tili va şevalar. – Toşkent: Fan, 1962. – 198 b.